

РОЗВІДКИ

Марина Ігнатенко

●

ПРИЗАБУТІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

Восени 1943 р. в ході Чернігово-Прип'ятської наступальної операції Червона Армія звільнила Подесення від фашистських загарбників. Патріотичне піднесення, зумовлене перемогами в боротьбі з навалю чужинців, стало джерелом поступового відродження історико-краєзнавчого руху, знекровленого репресіями 30-х рр. і воєнним лихоліттям. Цьому, зокрема, сприяла діяльність Надзвичайної державної комісії (НДК) по встановленню і розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників та їх спільників і заподіяних ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам і установам, створеної на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 2 листопада 1942 р. під головуванням секретаря ВЦРПС М. Шверника. До участі в роботі комісії було залучено, зокрема, митрополита Київського і Галицького Миколу, а також відомих учених і діячів культури Б. Грекова, Б. Рибаківа, П. Барановського, Є. Тарле, І. Мінца, О. Щусева, О. Толстого та ін.¹ Комісія була покликана здійснити пошук, перевірку і систематизацію документів та матеріалів, на підставі яких можна було б переконливо розкрити злочини гітлерівців та ретельно підрахувати збитки, заподіяні під час тимчасової окупації території СРСР арміями фашистської Німеччини та її союзників. Крім того, йшлося про визначення імен військових злочинців - організаторів і виконавців репресивних актів по щодо мирних мешканців та військовополонених. Принагідно зауважимо, що матеріали, опрацьовані НДК, відіграли неабияку роль у викритті військових злочинців на Нюрнберзькому процесі. На звільнених від окупантів теренах формувались осередки НДК, які по "гарячих слідах" збирали відомості про трагічні події воєнних років. У листопаді 1943 р. газета "Деснянська правда" повідомила про створення Чернігівської обласної комісії сприяння НДК на чолі з секретарем обкому КП(б) М. Кузнецовим. Крім голови облвиконкому, начальників обласних управлінь НКВС і охорони здоров'я, до її складу увійшли єпископ Чернігівський та Ніжинський Борис, протоієрей Чернігівського Спасо-Преображенського собору М. Артюх та ін.² Аналогічні комісії були створені в усіх районах області. Серед населення проведено широку

роз'яснювальну роботу, зокрема розмножено і поширено текст Указу Президії Верховної Ради від 2 листопада 1942 р. про створення НДК. При районних партійних кабінетах відбулися семінари агітаторів, а в усіх партійних організаціях - єдиний політдень з цього питання. Крім того, в більшості районів було проведено збори партійного та радянського активу з порядком денним "Злочини німецьких окупантів та їх спільників на тимчасово окупованій території СРСР"³. Місцева преса закликала мешканців області до активної участі у розслідуванні злочинів і підрахунку збитків. Але фактично Чернігівська обласна комісія сприяння НДК почала функціонувати тільки в травні 1944 р. У своїй діяльності вона спиралася на широкі верстви громадськості, але мала й невеличкий штат у складі шістьох постійних співробітників. Після спеціальної підготовки в усі райони було направлено представників обласної комісії з метою організації роботи на місцях. Однак, незважаючи на вжиті заходи, робота розгорталась досить повільно: бракувало чітких інструкцій, методик обрахування збитків і навіть бланків та іншої документації. Чимало питань технічного й методичного характеру було розв'язано після прибуття на Чернігівщину уповноважених представників НДК. Як свідчать документи, обласна комісія залучила до роботи близько 35 тис. чоловік. За їх участю було встановлено, що впродовж років окупації на Чернігівщині загинуло понад 127,7 тис. мирних мешканців і військово-в'язнів, ще 41,5 тис. чоловік вивезено на примусові роботи до Німеччини⁴. У ході роботи комісії було обстежено масові поховання у Чернігові, Прилуках, Новгороді-Сіверському, Холмах, Щорсі та інших населених пунктах області. Так, під час розкриття масових поховань жертв нацистів 8 червня 1944 р. у Щорсі було проведено траурний мітинг і панахиду. Робота велася під охороною міліції за участю працівників судово-медичної експертизи. На місці масових поховань було встановлено пам'ятні знаки. Таким чином, завдяки зусиллям районних та обласної комісії сприяння НДК було започатковано увічнення пам'яті воїнів, партизанів та мирних мешканців краю, які загинули від рук фашистів⁵. Крім того, обласна комісія підготувала і затвердила близько 5800 актів про розміри збитків, заподіяних окупантами. Було встановлено, що на території Чернігівської області гітлерівці зруйнували понад 160 промислових підприємств, 1141 школу, 345 медичних закладів, 19 музеїв, численні пам'ятки архітектури⁶. Упорядковані комісією акти публікувалися в періодиці, видавалися у вигляді окремих брошур. У такий спосіб формувалась джерельна база, закладався фундамент для подальших наукових студій з цієї проблеми. Влітку 1945 р. НДК та її осередки на місцях припинили свою діяльність, оскільки виконали покладені на них завдання. Частину їх функцій перебрала на себе Республіканська комісія по вивченню історії Великої Вітчизняної війни на Україні, створена згідно з рішенням ЦК КП(б) у 1944 р. за участю провідних істориків тієї доби⁷. У лютому 1946 р. почала діяти Чернігівська обласна комісія по вивченню історії Великої Вітчизняної війни⁸. Водночас при всіх райкомах КП(б)У було утворено комісії або групи сприяння, покликані збирати відомості про події воєнного часу. Очолив обласну комісію секретар обкому КП(б)У П.Дніпровський, а до складу її увійшли відповідальні працівники партійних, радянських та комсомольських органів, архівісти, музейники, викладачі вузів. Комісія діяла на громадських засадах, але мала і свій апарат з чотирьох осіб, які координували роботу в масштабах усієї області. У березні 1946 р. у Чернігові відбулась нарада, на якій обговорювались рішення Республіканської конференції з історії Великої Вітчизняної війни та завдання місцевих дослідників цієї проблеми⁹. Відтак влітку того ж таки 1946 р. обласна комісія організувала дві краєзнавчі експедиції, учасники яких пройшли шляхами Чернігівського

обласного партизанського з'єднання О. Федорова і М. Попудренка. Протягом трьох тижнів учасники експедиції зібрали чимало оригінальних експонатів, записали спогади 80 партизанів¹⁰. У вересні 1946 р. до третьої річниці визволення краю Чернігівський історичний музей за сприяння обласної комісії влаштував виставку "Партизани Чернігівщини в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками"¹¹. На підставі зібраних документів, обласна комісія підготувала і видала "Хронологічний довідник про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Чернігівської області та визволення їх Червоною Армією", а також "Щоденник" відомого партизанського командира М. Попудренка (щоправда, з численними купюрами)¹². Натомість комісії не поталанило видати повністю підготовлений до друку збірник документів і матеріалів "Звірства і злодіяння німецько-фашистських загарбників на Чернігівщині і боротьба радянського народу за свою незалежність", рукопис якого і зараз зберігається у Державному архіві Чернігівської області¹³. На стадії збирання матеріалів залишився ще один проект комісії - "Листи з німецької каторги"¹⁴. Значну увагу комісія приділила збиранню матеріалів про діяльність партизанських загонів і підпільних груп на території області. На їх підставі, зокрема, було упорядковано списки учасників партизанського руху і підпілля, які набули офіційного значення¹⁵. Таким чином одразу ж після визволення Чернігівщини було започатковано вивчення подій Великої Вітчизняної війни в регіоні за участю місцевої наукової та педагогічної інтелігенції. Але вимушене й підступне "загравання" тоталітарної держави з діячами національної науки, культури та православної церкви досить скоро поступилося місцем черговій кампанії по боротьбі з уявними ідеологічними збоченнями¹⁶. За таких обставин відродження громадських форм дослідницької роботи в галузі історичного краєзнавства стало вельми проблематичним. Об'єктивність та неупередженість висновків фахівцям і аматорам довелося - не вперше і не востаннє - принести в жертву ідеологічним настановам, що надходили від вищого державного і політичного керівництва країни. До хрущовської "відлиги" залишалося ще кілька тяжких років...

Джерела та література:

- 1 Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР. - К., 1989. - Ч. 3. - С. 12.
- 2 Деснянська правда. - 1943. - 27 листопада.
- 3 Державний архів Чернігівської області (далі - ДАЧО). - Ф. Р-3013. - Оп. 3. - Спр. 3. - Арк. 15.
- 4 Там само. - Арк. 17 зв.
- 5 Див.: Історичне краєзнавство в Українській РСР. - К.
- 6 ДАЧО. - Ф. Р-3013. - Оп. 3. - Спр. 3. - Арк. 18-19.
- 7 Деснянська правда. - 1946. - 14 травня.
- 8 ДАЧО. - Ф. Р-1429. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 28.
- 9 Там само. - Арк. 1.
- 10 Там само. - Спр. 4. - Арк. 2; Спр. 117. - Арк. 1; Спр. 118. - Арк. 2.
- 11 Там само. - Спр. 4. - Арк. 3; Спр. 5. - Арк. 1-5, 9-24.
- 12 Деснянська правда. - 1946. - 14 травня.
- 13 Див.: Сиводід Т. І. Історія Чернігівщини в документах особового походження і колекціях Державного архіву Чернігівської області // Збірник статей і виступів за документами Державного архіву Чернігівської області до 75-річчя архіву. - Чернігів, 1998. - С. 94.
- 14 ДАЧО. - Ф. Р-1429. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 6.
- 15 Там само. - Спр. 84. - Арк. 1-4.
- 16 Див.: Шаповал Ю. І. Сталінізм і Україна // Український історичний журнал. - 1992. - № 7-8. - С. 19-23; Шевченко А. А. Культурно-ідеологічні процеси в Україні в 40-50-х рр. // Український історичний журнал. - 1992. - № 7-8. - С. 39-48; Замлинська О. В. Ідеологічний терор та репресії проти творчої інтелігенції у перші повоєнні роки // Київська старовина. - 1993. - № 2. - С. 73-80; Лисенко О. Є. До питання про становище церкви в Україні у період Другої світової війни // Український історичний журнал. - 1995. - № 3. - С. 73-81 та ін.